

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-81>

УДК 331.25(477)

ДЕМОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ ТА ЇХ РОЛЬ У РЕФОРМУВАННІ ПЕНСІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

DEMOGRAPHIC FACTORS AND THEIR ROLE IN REFORMING THE PENSION SYSTEM OF UKRAINE

Рудик Володимир Касяновичдоктор економічних наук, професор,
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9011-4543>**Rudyk Volodymyr**Institution of higher education
"Podilskyi State University"

У статті проаналізована динаміка чисельності населення і громадян пенсійного віку за останні три десятиліття, відмічено зменшення кількості працездатного населення по відношенню до чисельності українських пенсіонерів. Відмічено, що у зв'язку з військовими діями і міграційними процесами негативні демографічні тенденції в країні, на жаль, будуть продовжуватися. Проведена оцінка фінансового стану пенсійної системи України свідчить про те, що власних фінансових ресурсів державі не вистачає, щоб виконувати свої зобов'язання перед українськими пенсіонерами. В статті звернуто увагу на аналіз демографічних проблем, які проявлялися в довоєнний період і на оцінку нових чинників, що ще більше погіршують демографічну ситуацію в Україні в результаті військових дій. Для подолання демографічної кризи вітчизняними науковими установами розроблена стратегія демографічного розвитку в країні. В статті відмічено її основні положення і показано, як їх реалізація вплине на розвиток пенсійної сфери країни.

Ключові слова: пенсійна система України, демографічна ситуація, пенсійна реформа, пенсійні доходи, міграція населення, статеві – вікова структура українського суспільства, накопичувальні пенсійні програми.

Demographic processes occurring in society are directly related to the functioning of the national pension system. Since today the main link of the Ukrainian pension system is the joint pension system, its financial potential depends on the amount of insurance pension contributions and, accordingly, on the number of the working population. The demographic situation in Ukraine is characterized by a decrease in this age group of the population, an increase in the share of citizens of retirement age, and an increase in the unemployment rate. The article analyzes the dynamics of the number of the population and citizens of retirement age over the past three decades, and notes the decrease in the number of the working population in relation to the number of Ukrainian pensioners. It was noted that in connection with military operations and migration processes, negative demographic trends in the country will, unfortunately, continue. The assessment of the financial state of the pension system of Ukraine shows that the state does not have enough of its own financial resources to fulfill its obligations to Ukrainian pensioners. In this regard, external financial resources from international financial organizations are attracted to the pension sector. The article draws attention to the analysis of demographic problems that manifested themselves in the pre-war period and to the assessment of new factors that further worsen the demographic situation in Ukraine as a result of military operations. Among them, a large number of dead and wounded both among military personnel and among civilians, including children, large-scale migration of the population of Ukraine abroad, as well as internal migration in the middle of the country are noted. To overcome the demographic crisis, domestic scientific institutions are developing a strategy for demographic development in the country. The article notes its main provisions and shows how their implementation will affect the development of the country's pension sector.

Keywords: pension system of Ukraine, demographic situation, pension reform, pension income, population migration, sex-age structure of Ukrainian society, accumulative pension programs.

Постановка проблеми. Значний вплив на стан та перспективи розвитку пенсійної системи України здійснюють демографічні чин-

ники. Сучасні реалії показують, що у демографічній сфері нашої країни вже тривалий період існують кризові явища. Має місце

скорочення чисельності населення, високі показники смертності чоловіків працездатного віку, старіння населення, значні зміни у віковій структурі населення. Демографічна криза ще більше загострилася з початком військових дій на території України. Одним із наслідків війни є масштабна міграція населення України за кордон. В середині країни відбулася внутрішня міграція, яка пов'язана з масовим внутрішнім переміщенням громадян з регіонів, які тимчасово окуповані, або в яких тривають активні бойові дії. Такі демографічні процеси зумовлюють проведення подальшого реформування вітчизняної пенсійної системи, оскільки фінансове забезпечення українських пенсіонерів не відповідає стандартам більшості європейських країн і не може повністю задовільнити їхні життєві потреби. У зв'язку з цим є потреба більш комплексно проаналізувати основні демографічні фактори, які впливають на функціонування пенсійної системи, оцінити тенденції їх подальшого розвитку і визначити стратегічні напрямки подолання демографічної кризи на перспективу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Необхідність реформування вітчизняної пенсійної системи, побудова багаторівневої пенсійної моделі збільшує науковий інтерес до дослідження даних питань відповідних науково – дослідних установ, експертів, фахівців, вчених у сфері пенсійного забезпечення. Багато своїх наукових праць присвятили питанням розвитку пенсійних відносин в Україні наукові співробітники Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи [5], фахівці і дослідники Проекту USAID «Трансформація фінансового сектору» [2], За результатами досліджень вітчизняних науковців Грушка В., Скулиш Ю. [6], Піщуліної О., Коваль О., Бурлай Т. [7] здійснено аналіз сучасного стану пенсійної системи України, особливості функціонування всіх її основних ланок, дана оцінка сучасного етапу проведення пенсійної реформи.

Особливий акцент в дослідженнях, що стосуються реформування вітчизняної пенсійної системи, ставиться на оцінку демографічної ситуації в країні, характеристиці основних демографічних чинників, їх вплив на сферу пенсійного забезпечення. З початком військових дій на території України демографічна ситуація зазнала значних змін і значно загострилася. Вона особливо впливає на фінансове забезпечення пенсійної сфери. Цим питанням присвячують багато уваги у своїх публікаціях співробітники національ-

ного інституту стратегічних досліджень [9]. Аналіз тенденцій у демографічній сфері має важливе значення для пошуку можливих варіантів покращення фінансового забезпечення пенсійних виплат.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Пенсійна реформа в Україні зумовлена, в значній мірі, демографічними чинниками. Тенденції, які складаються в демографічній сфері, мають негативні наслідки для фінансового забезпечення вітчизняної пенсійної системи. Військові дії на території України ще більше поглибили демографічну кризу і ускладнили фінансування українських пенсіонерів. Пенсійний фонд України, у даній ситуації не може в повній мірі забезпечити пенсійні виплати за рахунок власних коштів. У зв'язку з цим необхідно залучати додаткові фінансові ресурси для пенсійної сфери. Тому важливим завданням для експертів, фахівців, спеціалізованих фінансових інститутів є дослідження сучасної демографічної ситуації, характеристика основних її чинників, визначення їх ролі у пенсійній системі, пошук шляхів демографічного розвитку країни та його впливу на проведення пенсійної реформи.

Формулювання цілей статті. Метою (дослідження) статті є аналіз основних чинників, які характеризують загальну демографічну ситуацію в країні, дослідження їх впливу на фінансовий стан пенсійної сфери і необхідність її реформування, а також визначення пріоритетних напрямків виходу з демографічної кризи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні тенденції в демографічній сфері ставлять перед багатьма європейськими країнами завдання щодо необхідності реформування національних пенсійних систем. Солідарна пенсійна система, яка домінувала раніше у більшості країн Європи вже не може повністю виконувати зростаючі фінансові потреби пенсійної сфери. Виникає потреба у пошуку нових джерел фінансування пенсійних виплат і відповідно формуванню багаторівневих пенсійних моделей. Пенсійні реформи у Європі передбачають комплексне використання перерозподільчих і накопичувальних пенсійних програм, що дає змогу громадянам пенсійного віку отримувати пенсійні виплати з кількох пенсійних програм.

Українська пенсійна система формується в умовах, які є характерними для нашого суспільства: старіюче населення, значна частка тіньової економіки, масова міграція працівни-

ків за кордон, а також фінансові обмеження, що посилюють тиск на солідарну систему (1-й рівень) загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Значний вплив на подальше фінансове забезпечення пенсійної сфери і рівень пенсійних доходів українських пенсіонерів мають військові дії, які відбуваються на території України, а також прояви пандемії коронавірусу COVID-19, яка зачепила все світове господарство і спричинила світову економічну кризу. Економічний спад призвів до негативних змін на ринку праці, що призвело до зниження рівня зайнятості і відповідно послаблення попиту на робочу силу. Ці процеси зменшили податкові надходження в Державний бюджет країни, а також об'єми страхових відрахувань у солідарну пенсійну систему, яка формує перший рівень вітчизняної пенсійної моделі [1]. Відповідно фінансове забезпечення Пенсійного фонду України знизлося, що почало створювати відповідну напругу із пенсійними виплатами.

На сьогоднішній день, значну частку фінансових ресурсів для пенсійної сфери покривають зовнішні джерела фінансування. Враховуючи складний стан в національній економіці, фінансова допомога міжнародних фінансових інститутів дозволяє виконувати зобов'язання держави по пенсійних виплатах в солідарній пенсійній системі. Дуже суттєво впливає на фінансовий стан у пенсійній сфері демографічний фактор. Зменшення кількості працездатного населення, значна його міграція, досить велика частка громадян пенсійного віку створюють відповідні складнощі

щодо наповнення Пенсійного фонду України і здійснення пенсійних виплат за його рахунок.

Тенденції в демографічній сфері відображені в таблиці 1. Її дані підтверджують висновки про скорочення населення, достатньо високу частку громадян пенсійного віку в загальній чисельності населення. За три останні десятиріччя населення України скоротилося майже на 20%. У зв'язку з військовими діями і міграційними процесами дані тенденції, на жаль, будуть продовжуватися. Це підтверджують статистичні дані за два останні роки. Від початку російської агресії кількість населення скоротилася на 6,7 млн. [10]. Змінюється також статево – вікова структура українського суспільства. В результаті частка молоді до 20 років та частка осіб продуктивного віку скорочується [11]. Це може призвести до звуження демографічного базису відтворення населення в Україні.

Аналіз динаміки чисельності українських пенсіонерів показує, що їх питома вага у загальній чисельності населення країни, за досліджуваний період, залишається достатньо високою. У 2023 році загальна кількість громадян пенсійного віку рівнялася приблизно 10,5 млн. чол., що становить 31,6% до загальної чисельності населення. Це є найвищий показник за досліджуваний період. Якщо аналізувати кількість працездатного населення в Україні, яке офіційно працює і сплачує страхові пенсійні внески в солідарну пенсійну систему, то вона значно скоротилося. На сьогоднішній день вже припадає менше одного працездатного працівника на одного

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення і пенсіонерів в Україні

Роки	Україна		
	Всього населення, млн. чол	Всього осіб пенсійного віку, тис. чол.	Частка пенсіонерів в загальній кількості населення, %
1991	51,9	13,1	25,2
1996	51,3	14,5	28,3
2001	48,9	14,4	29,5
2005	47,3	14,1	29,7
2010	46,0	13,7	29,8
2015	42,9	12,1	28,0
2020	41,9	11,3	27,0
2021	41,0	11,1	26,7
2022	35,0	10,7	30,6
2023	33,2	10,5	31,6

Джерело: [3; 4]

пенсіонера. Це значно ускладнює фінансове забезпечення солідарної пенсійної системи.

Такі тенденції у демографічній сфері вплинули на формування доходної частини Пенсійного фонду України, який забезпечує фінансування пенсійних виплат для солідарної пенсійної системи. Вже у 2019 році власні надходження до ПФУ покривали тільки половину всіх необхідних його пенсійних видатків. У 2022 році більше як 30% потреб ПФУ фінансувалося за рахунок інших фінансових ресурсів, тобто власних коштів не вистачало [4]. Використовувалися, в основному, кошти Державного бюджету України, а також фінансова допомога міжнародних фінансових інститутів. Дефіцит бюджету ПФУ має місце на протязі всього досліджуваного періоду.

У таблиці 2. відображені більшість основних показників, що характеризують фінансовий стан пенсійної системи України за досліджуваний період. Вони ще раз підкреслюють той висновок, що рівень пенсійних доходів українських пенсіонерів є недостатньо високим, щоб повністю забезпечувати їхні необхідні життєві потреби. Вони значно поступаються відповідним показникам у більшості європейських країн. Звертає на себе увагу такий показник як коефіцієнт заміщення, що характеризує співвідношення між середньою пенсією і середньою заробітною платою. Він показує, що середні пенсійні виплати в Україні становлять тільки 37,4% величини середньої заробітної плати у 2023 році. А якщо аналізувати співвідношення між мінімальною

пенсією і величиною середньої заробітної плати, то цей показник ще набагато нижчий – 14,6% у 2023 році. Він показує, що величина мінімальної пенсії значно поступається рівню середньої заробітної плати.

Об'єктивна необхідність удосконалення фінансових механізмів державного управління пенсійним забезпеченням сьогодні зумовлена, перш за все, погіршенням демографічної ситуації; абсолютизацією солідарної пенсійної системи, що супроводжується низьким рівнем заміщення заробітку пенсією та низьким розмірами пенсії у більшості громадян; великим розривом між максимальними та мінімальними пенсіями; зростанням частки пенсійних виплат у ВВП; невідповідністю витрат доходам, що вимагає постійного субсидування Пенсійного фонду України з державного бюджету.

Науковці Національного інституту стратегічних досліджень вивчаючи соціально – демографічну ситуацію в Україні зазначають, що повномасштабна війна та її негативні наслідки лише поглибили демографічні проблеми. За результатами їхніх досліджень основними проблемами в демографічній сфері довоєнного періоду були: скорочення чисельності населення України, високі показники смертності чоловіків працездатного віку, старіння населення і відповідно зміни у його гендерно – віковій структурі [11].

Війна додала нових чинників, які ще більше погіршують демографічну ситуацію в Україні. Серед них відмічають велику кількість заги-

Таблиця 2
Загальна характеристика стану пенсійної системи України за досліджуваний період

Показники	Роки				
	2019	2020	2021	2022	2023
Населення, млн. осіб	42,2	41,9	41,5	35,0	33,2
Кількість пенсіонерів, млн. осіб	11,6	11,3	11,1	10,7	10,5
Пенсіонерів, % від населення	28,0	27,0	26,7	30,6	31,6
Мінімальна пенсія, грн.	1638	1769	1934	2093	2093
Середня пенсія, грн.	3019	3507,51	3980	4539,36	5350,33
Середня заробітна плата, грн.	9205	10340	12993	13387	14308
Співвідношення між мінімальною і середньою пенсіями, %	59,3	50,9	48,6	46,1	39,1
Дефіцит бюджету ПФУ, млрд. грн.	194,1	197,4	185,7	186,2	162,5
Співвідношення між мінімальною пенсією і середньою заробітною платою, %	17,8	17,1	19,9	15,6	14,6
Коефіцієнт заміщення, %	32,8	33,9	30,6	33,9	37,4

Джерело: [3; 4], власні розрахунки

блих та поранених як серед військових, так і серед цивільних, зокрема й дітей. Одним з наслідків війни є масштабна міграція населення України за кордон. На 8 листопада 2022 р. понад 7,8 млн. українських біженців були змушені залишити Україну, майже 4,7 млн. з них отримали тимчасовий захист [12].

За два роки війни в країні значно проявилася і внутрішня міграція. За даними Міжнародної організації з міграції, переміщення населення всередині України охопило близько 8 млн. осіб [13]. Унаслідок масового внутрішнього переміщення людей з регіонів, які тимчасово окуповані або в яких тривають активні бойові дії, змінився демографічний склад деяких областей України – передусім східних та південних. Як показують прогнози Ради ЄС, унаслідок війни та залежно від її тривалості населення України може скоротитися на 24–33% [14].

Враховуючи таку складну демографічну ситуацію державні органи влади разом із науково – дослідними інститутами розробляють стратегію демографічного розвитку на перспективу. Вона покликана подолати кризу у демографічній сфері в Україні, враховуючи наслідки війни. Прогнозні розрахунки співробітників Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи розраховані до 2040 року [8]. Основні напрямки її передбачають:

- створення умов для народжуваності та підтримки сімей. Держава повинна сприяти можливості поєднання батьківства з кар'єрою, надання комплексної підтримки, яка включатиме як фінансові інструменти, так і різні форми соціального супроводу сімей з дітьми;

- зниження передчасної смертності. Завдання полягає у популяризації навичок самозберегаючої поведінки, таких як правильне харчування, регулярні медичні огляди, реагування на сигнали повітряної тривоги;

- забезпечити міграційний приріст населення. Це означає повернення біженців, які залишили Україну внаслідок повномасштабної війни, і тих мігрантів, які виїхали з країни до її початку;

- забезпечити оптимальний розподіл населення по території України. Це стосується і внутрішньо переміщених осіб, сприяння їхньому поверненню до рідних міст і сіл або інтеграції в місцеві громади, де вони проживають зараз;

- адаптація суспільства до демографічного старіння та створення умов для активної

старості. Це передбачає збереження здоров'я та створення належних умов для того, щоб люди пенсійного віку могли працювати та вести активний спосіб життя.

Реалізація запропонованих заходів має пряме відношення до реформування вітчизняної пенсійної системи. Вирішення питань, пов'язаних з демографічною кризою, паралельно дасть можливість вирішувати питання фінансового забезпечення пенсійної сфери через покращення функціонування національного ринку праці і збільшення кількості працездатного населення.

Висновки. Результати досліджень показують, що вітчизняна пенсійна система потребує подальшого реформування, так як у сучасному вигляді вона не може повністю забезпечити фінансові потреби українських пенсіонерів. Виклики, які пов'язані з війною в країні, тільки поглибили кризові явища у пенсійній сфері. Держава змушена залучати зовнішні фінансові ресурси для пенсійних виплат, щоб виконувати зобов'язання перед громадянами пенсійного віку. Власних фінансових коштів Пенсійного фонду України не вистачає, так як зменшилися грошові надходження від сплати страхових внесків.

Значний вплив на стан пенсійної системи України мають демографічні чинники. Вони характеризують демографічну кризу в країні вже на протязі тривалого періоду. Достатньо висока питома вага громадян пенсійного віку у віковій структурі населення, зменшення частки молоді у ній, масштабна міграція працездатного населення України за кордон, кризові явища на національному ринку праці і, як наслідок, збільшення числа безробітних громадян, призвели до нестачі власних фінансових ресурсів у пенсійній сфері країни. Залучення зовнішніх джерел фінансування для вітчизняної пенсійної системи дозволяє державі виконувати свої зобов'язання перед українськими пенсіонерами.

У зв'язку з цим подальше реформування вітчизняної пенсійної системи є необхідним і одним із пріоритетів у соціальній політиці держави. Одним із основних завдань державних органів влади є розробка стратегічних напрямків розвитку пенсійної сфери, пошук шляхів виходу із демографічної кризи, тісна співпраця з науковими установами щодо обґрунтування і можливостей ефективного використання накопичувальних пенсійних програм для громадян і покращення фінансового потенціалу пенсійної системи України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9.07.2003 р. № 1058–IV. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Основні питання реформування пенсійної системи в Україні. Проект USAID «Трансформація фінансового сектору» серпень 2018 р.
3. Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Офіційний сайт Пенсійного фонду України. URL: <http://www.pfu.gov.ua>
5. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової. Київ : Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2010. 270 с.
6. Пенсійна система : підручник / за ред. В. І. Грушка, Ю. І. Скулиш / Грушко В. І., Скулиш Ю. І., Лаптев С. М., Фатхутдінов В. Г., Француз А. Й., Румик І. І., Пилипенко О. О. 4-те вид., доп. і перероб. Київ, 2019. 512 с.
7. Піщуліна О., Коваль О., Бурлай Т. Фінансові, соціальні та правові аспекти пенсійної реформи в Україні. Світовий досвід та українські реалії. Київ : Центр Разумкова : Видавництво «Заповіт» 2017. 453 с.
8. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року. Проект: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. 2024. URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/870/>
9. Соціально-демографічна ситуація в Україні: шляхи подолання наслідків війни. НІСД – Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demografichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya>
10. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>
11. URL: <http://migrantlife.wp.st-andrews.ac.uk/files/2022/03/The-War-and-the-Future-of-Ukraines-Population.pdf>
12. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
13. URL: <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya>
14. URL: <https://prm.ua/hirshe-za-holodomor-cherez-vtorhnennia-rf-ukraina-vtratyt-do-33-vidsotkiv-naselennia-doslidzhennia-nobrainerddata/>

REFERENCES:

1. Zakon Ukrainy Pro zagalnoobovyazkove derzhavne pensiine strakhuvanya vid 9 lyp. 2003 roku № 1058–IV [Law of Ukraine on compulsory state pension insurance from July 9 2003, № 1058–IV]. (2003, July 9). Retrieved from <http://zakon1.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Osnovni pytanja reformuvania pensiinoi systemy v Ukraini. Proekt USAID «Transformatsia finansovogo sektoru» (2018)
3. Ofitsiyni vebсайт Derzhavnogo komitety statystyki Ukrainy. [Official website of the State Statistics Committee of Ukraine]. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua>. [in Ukrainian]
4. Ofitsiyni vebсайт Pensiinogo fondu Ukrainy. [Official website of the Pension Fund of Ukraine]. Retrieved from <http://www.pfu.gov.ua/>. [in Ukrainian].
5. Pensiina reforma v Ukraini: napriamy realizatsii (colectyvna monografia) red. E. M. Libanova. (2010) Instytut demografii ta sotsialnyh doslidzhen imeni M.V. Ptuhu NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
6. Grushko V. I., Skulysh Y. I., Laptev S. M., Fathutdinov V. G., Frantzan A. Y., Rumyk I. I., et al. (2019). Pensiina systema [Pension system] (4th ed., sup and rev.). Kyiv [in Ukrainian].
7. Pishchulina O., Koval O., Burlay T. (2017) Finansovi, sotsialni ta pravovi aspekty pensiinoi reformy v Ukraini. Svitovi dosvid ta Ukrainski realii [Financial, social and legal aspects of pension reform in Ukraine. World experience and Ukrainian realities]. Kyiv: Razumkov Center: Zapovit Publishing House [in Ukrainian]
8. Strategia demografichnogo rozvytku Ukrainy na period do 2040 roku. Proekt: innstytut demografii ta sotsialnyh doslidzhen imeni M. V. Ptuhu NAN Ukrainy. Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/projects/870/>. [in Ukrainian].
9. Sotsialno-demografichna sytuatsia v Ukraini: shliakhy podolania naslidkiv viiny. NISD – Nationalnyi instytut strategichnyh doslidzhen. Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/sotsialno-demografichna-sytuatsiya-v-ukrayini-shlyakhy-podolannya> [in Ukrainian].
10. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1527959>
11. Retrieved from <http://migrantlife.wp.st-andrews.ac.uk/files/2022/03/The-War-and-the-Future-of-Ukraines-Population.pdf>
12. Retrieved from <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
13. Retrieved from <https://displacement.iom.int/reports/zvit-pro-vnutrishne-peremischennya>
14. Retrieved from <https://prm.ua/hirshe-za-holodomor-cherez-vtorhnennia-rf-ukraina-vtratyt-do-33-vidsotkiv-naselennia-doslidzhennia-nobrainerddata/>